

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.77>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Шопіна І.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Інституту права,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-3334-7548*

Шопіна І.М. Адміністративно-правові аспекти діяльності релігійних організацій України в умовах правового режиму воєнного стану.

Мета статті – визначити адміністративно-правові аспекти діяльності релігійних організацій України в умовах правового режиму воєнного стану.

У статті визначено особливості адміністративно-правового регулювання в сфері діяльності релігійних організацій у сучасних умовах. Розглянуто підвищення ролі механізмів адміністративної превенції негативного впливу відправлення релігійних культів на формування особистості дитини. Акцентовано увагу на регулюванні державою забезпечення релігійних прав військовослужбовців, які знаходяться в зоні бойових дій. Висвітлено особливості механізму заборон, пов'язаних з діяльністю організацій, у тому числі релігійних, що мають тісні зв'язки з державою-агресором. Встановлено, що адміністративно-правова складова простежується в деяких особливостях правого регулювання адміністративно-правових режимів, а саме правового режиму воєнного стану у системному зв'язку з правом громадян сповідувати віроучення, які заперечують використання зброї.

Констатовано, що законодавство, яке регулює діяльність релігійних організацій, має численні вади і прогалини, що не відповідає вагомості ризиків для національної безпеки, які виникають у зв'язку з реалізацією релігійних права і свобод громадян. Адміністративно-правовий статус релігійних організацій потребує нині свого переосмислення і врахування в ньому наступних тенденцій: а) необхідності захисту прав та інтересів дитини, батьки якої сповідують віроучення, додержання постулатів якого може спричинити шкоду дитячому здоров'ю або психічному розвитку; б) встановлення зворотного зв'язку між квотами у призначенні військових капеланів та ефективності забезпечення релігійних прав військовослужбовців; в) поси-

лення ролі адміністративно-правових засобів у забезпеченні додержання Українською Православною Церквою (в єдності з Московським патріархатом) вимог національного законодавства; г) викладення Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» у новій редакції, яка б враховувала сучасні особливості проходження військової служби.

Ключові слова: релігійні організації, релігія, релігійні культу, релігійні громади, церква, релігійні права, свобода совісті, адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правовий статус.

Shopina I.M. Administrative and legal aspects of the activities of religious organizations of Ukraine under the legal regime of martial law.

The purpose of the article is to define the administrative and legal aspects of the activities of religious organizations of Ukraine under the legal regime of martial law.

The article identifies the peculiarities of administrative and legal regulation in the field of activity of religious organizations in modern conditions. The author considers the increasing role of mechanisms of administrative prevention of the negative impact of religious worship on the formation of a child's personality. Attention is focused on the state regulation of religious rights of military personnel in the combat zone. The author highlights the peculiarities of the mechanism of prohibitions related to the activities of organizations, including religious ones, which have close ties with the aggressor state. The author establishes that the administrative and legal component is traced in some peculiarities of legal regulation of administrative and legal regimes, namely, the legal regime of martial law in systemic connection with the right of citizens to profess beliefs which deny the use of weapons.

The author concludes that the legislation regulating the activities of religious organizations

has numerous flaws and gaps that do not correspond to the significance of the risks to national security arising from the exercise of religious rights and freedoms of citizens. The administrative and legal status of religious organizations now requires rethinking and taking into account the following trends: a) the need to protect the rights and interests of a child whose parents profess a religion whose observance of the tenets may cause harm to the child's health or mental development; b) establishing a feedback loop between quotas for the appointment of military chaplains and the effectiveness of ensuring the religious rights of military personnel; c) strengthening the role of administrative and legal means in ensuring compliance by the Ukrainian Orthodox Church (in unity with the Moscow Patriarchate) with the requirements of national legislation; d) setting out the Law of Ukraine "On Alternative (Non-military) Service" in a new version that would take into account the current peculiarities of military service.

Key words: religious organizations, religion, religious cults, religious communities, church, religious rights, freedom of conscience, administrative and legal regulation, administrative and legal status.

Постановка проблеми. Широкомасштабна російська збройна агресія проти України вплинула на всі без винятку сфери суспільних відносин. Можливість обмеження визначених законом окремих прав і свобод може виникати нині у життєдіяльності всіх верств українського населення, що є джерелом соціального напруження для окремих соціальних груп. Однією з проблемних зон є нині сфера діяльності релігійних організацій.

Право людини сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно, знайшло своє відображення у ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також у низці інших міжнародних правових актів. Рівень додержання релігійних прав громадян є предметом міжнародного моніторингу, а також предметом численних судових проваджень Європейського суду з прав людини. Введення в Україні правового режиму воєнного стану сприяло загостренню проблем, які усвідомлювалися на рівні суспільної рефлексії й раніше. Проте лише в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності став зрозумілим органічний зв'язок між станом національної безпеки та розвитком релігійних відносин. Вказане обумовлює необхідність більш детального дослідження адміністративно-правових проблем діяльності

релігійних організацій в Україні в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання, пов'язані з адміністративно-правовим статусом релігійних організацій, давно привертають увагу науковців. Однією із фундаментальних наукових праць в цій сфері є робота американського вченого Т. Парсонса «Модель релігійної організації в Сполучених Штатах» (1958 р.), в якій автор визначає соціальне призначення релігії у суспільстві, а також розмежовує публічні і приватні складові у правовому регулюванні релігійних відносин [1]. Запропонований Т. Парсонсом поділ суспільних відносин, що виникають у зв'язку з реалізацією релігійних прав громадян, на публічні і приватні, а також пошук критеріїв такого розмежування, справив вплив на дослідження ролі та місця релігійних організацій в системі державного устрою. У роботах українських науковців такий поділ традиційно розглядається в контексті принципу автономії релігійної організації як необхідної складової свободи віросповідання через виокремлення таких його елементів, як можливість вільного створення релігійних організацій; захист від необґрунтованої заборони діяльності з боку державних органів; можливість вільно, на основі власних критеріїв вибирати духовних лідерів; можливість вільного, без отримання додаткових дозволів від державних органів проведення релігійних обрядів і церемоній та ін. [2, с. 6]. В. Новіков розмежування між приватним і публічним в досліджуваній сфері розглядає в контексті принципу відокремлення релігійних організацій від держави, до проявів якого він відносить наступні: не втручаються у внутрішні справи законно діючих релігійних організацій, включаючи питання їх внутрішнього ієрархічного устрою, не делегують їм державно-владні повноваження і не покладають на них функцій органів державної влади та інших державних органів; не фінансують їх діяльності тощо [3]. Надзвичайний інтерес уявляє собою ознаки правового статусу релігійної організації як учасника адміністративних правовідносин, які виокремлює В. Чернописька: непідприємницький характер діяльності та неприбутковість організаційна єдність, державна реєстрація, майнова відокремленість, можливість захищати свої права у публічно-правовій сфері, оскаржувати дії та рішення органів публічного управління, бути позивачем в суді, здійснювати діяльність задля задоволення релігійних прав та інтересів віруючих та поширення релігійних переконань та ученя [4, с.209]. Однак правове регулювання статусу релігійних організацій в умовах воєнного стану ще не здобуло достатнього висвітлення на теоретико-методологічному рівні, що визначає вектори подальших наукових розвідок.

Мета статті – визначити адміністративно-правові аспекти діяльності релігійних організацій України в умовах правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У житті українського суспільства релігія відіграє важливу роль. В умовах функціонування різних конфесій і відправлення різноманітних релігійних культів великого значення набуває правове забезпечення діяльності релігійних організацій. Це було усвідомлено ще у період, що передував набуттю Україною незалежності, за п'ять років до прийняття Конституції України, в якій релігійні права громадян знайшли своє відображення. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» було затверджено 23 квітня 1991 року, і його завдання більше тридцяти років залишаються практично незмінними [5].

Аналіз сучасного стану адміністративно-правового регулювання в сфері діяльності релігійних організацій у сучасних умовах свідчить, на нашу думку, про існування наступних тенденцій.

По-перше, це підвищення ролі механізмів адміністративної превенції негативного впливу відправлення релігійних культів на формування особистості дитини. Сюди можна віднести визнання протиправним залучення дитини до екстремістських релігійних психокультурних угруповань та течій, заборону створення дитячих організацій релігійного спрямування [6], наявність адміністративної відповідальності за невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей, у тому числі з-за релігійних переконань батьків (див, наприклад, постанову Шевченківського районного суду м. Чернівці у справі № 727/9501/13-п від 29 жовтня 2013 року) [7]. Основоположним постулатом для існування механізму адміністративної превенції порушення прав дитини в релігійній сфері є положення ч. 3, 4 ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» відносно права батьків або осіб, які їх замінюють, виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії, у поєднанні з обмеженнями, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян [5].

По-друге, це достатньо детальне регулювання державою забезпечення релігійних прав військовослужбовців, які знаходяться в зоні бойових дій або в інших місцях, в яких вільне відвідування військовослужбовцем молитовних приміщень для групового або індивідуального відправлення релігійних обрядів не уявляється можливим. Відповідно до ч.ч. 8, 9 ст. 17 Закону України «Про Збройні Сили України» кожному військовослужбовцю та резервісту гарантуєть-

ся право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, надається можливість відправляти, одноособово чи колективно, релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність з додержанням вимог Конституції України та законів України [8]. В умовах відсутності спеціальних, належним чином освячених та обладнаних відповідними предметами культу молитовних приміщень, в яких на регулярній основі здійснюються богослужіння, основоположну роль для задоволення релігійних потреб військовослужбовця відіграє священик – представник певної конфесії, наділений цією конфесією правом проводити певні релігійні обряди. Законом України «Про Службу військового капеланства» передбачено здійснення діяльності з метою сприяння реалізації конституційного права військовослужбовців, працівників та членів їх сімей на свободу світогляду та віросповідання шляхом задоволення їх духовно-релігійних потреб військовими капеланами, які є особами офіцерського складу і мають мандат, виданий центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міжнародних відносин, релігії та захисту прав національних меншин в Україні, а також мандат відповідної релігійної організації [9]. Розподіл квот конфесійного представництва військових капеланів здійснюється з урахуванням конфесійної приналежності особового складу відповідно Збройних Сил України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та Державної прикордонної служби України, однак у березні 2024 року до вказаного Закону було внесено правку, відповідно до якої є може бути військовим капеланом особа, яка належить до релігійної організації, що визнана такою, що входить до структури (є частиною) релігійної організації, керівний центр (управління) якої знаходиться в державі, визнаній такою, що здійснила збройну агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України [9]. З одного боку, бажання убезпечити військовослужбовців від деструктивного впливу релігійної складової пропаганди «руського міру» є цілком зрозумілим. З іншого боку, така заборона стосується найбільшої за кількістю релігійних громад конфесії, яка продовжує легально здійснювати відправлення релігійних культів на території України.

По-третє, це пов'язаний із визначеними у попередньому абзаці тенденціями особливий механізм заборон, пов'язаний із діяльністю організацій, у тому числі релігійних, що мають тісні зв'язки з державою-агресором. Слід сказати, що станом на 1 січня 2024 року, за інформацією обласних та Київської міської державних військових адміністрацій, узагальнених і розміщених на офіційному сайті Державної служби України

з етнополітики та свободи совісті, найбільша кількість релігійних споруд в Україні станом на 1 січня 2024 року використовувалася Українською Православною Церквою (в єдності з Московським патріархатом). З 27 592 культових приміщень всіх церков і релігійних організацій, що функціонують в Україні, УПЦ МП використовувалася більш, ніж третина – 9366. В цілому це корелює з кількістю релігійних організацій, які входять до складу вказаної церкви (10 905 з 35 778 релігійних організацій України, станом на 1 січня 2024 року) [10]. Слід сказати, що процес усвідомлення ролі Української Православної Церкви (в єдності з Московським патріархатом) в російській експансіоністській політиці розпочався значно раніше, а 20 грудня 2018 року Законом України № 2662-VIII було встановлено обов'язок релігійної організація (об'єднання), яка є частиною релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України, у своїй повній назві відображати належність до релігійної організації (об'єднання) за межами України, до якої вона входить [5].

По-четверте, адміністративно-правова складова простежується в деяких особливостях правого регулювання адміністративно-правових режимів, а саме правового режиму воєнного стану. Для громадян України, для виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням, якщо вони належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю, встановлено можливість проходження альтернативної служби. Однак, відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження права громадян на проходження альтернативної служби із зазначенням строку дії цих обмежень [11]. Змін, пов'язаних із заборонаю альтернативної служби під час правового режиму воєнного стану, до Законів України «Про правовий режим воєнного стану», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо обмеження альтернативної служби із вказанням терміну дії таких обмежень не вносилось. Неможливість проходження альтернативної служби звичайно трактується, виходячи із положень ч. 1 ст. 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», відповідно до якої вказаний вид служби запроваджується замість проходження строкової військової служби (оскільки під час правового режиму воєнного стану набір на строкову військову службу не проводився, а у 2024 році її

проходження було скасовано за рахунок введення інших видів військової служби). Отже, в умовах мирного часу особливості релігійних переконань громадян, віровчення яких не допускає користування зброєю, є підставою для проходження ними альтернативної (невійськової) служби. Натомість, в умовах воєнного стану представники таких релігійних організацій несуть військову службу на загальних підставах, а у випадку відмови від її проходження з релігійних переконань передбачено застосування заходів юридичної відповідальності.

Такий правовий стан не є чимось специфічним для України і знайшов своє відображення та оцінку у роботах зарубіжних науковців. Американський вчений С.Д. Сміт з приводу відмови від військової служб з релігійних міркувань, аналізуючи судову практику та позиції інших науковців, аргументує, що не очевидно, що релігійні віруючі зазнають більших душевних страждань, роблячи те, що вони вважають неправильним, ніж світські опоненти, чи люди, чиї глибокі переконання або зобов'язання суперечать дотриманню закону. Також, на його думку, не очевидно, що уряд повинен звільняти людей від дотримання загальноприйнятих законів лише тому, що вони зазнають душевних страждань, виконуючи їх [12]. На жаль, проблема забезпечення права представників визначених вище конфесій, віровчення яких не передбачає використання зброї, ще не знайшла свого достатнього відображення в роботах українських науковців. Зокрема, потребує рефлексії на рівні української правової доктрини практика Європейського суду з прав людини, який сформував орієнтири, за якими відмова від військової служби є переконанням, що досягає достатнього ступеня сили, серйозності, послідовності та важливості, щоб на нього поширювалися встановлені статтею 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у випадках, коли така відмова мотивована серйозним і непереборним конфліктом між обов'язком служити в армії та совістю людини або її щирими та глибокими, релігійними чи іншими, переконаннями (див., зокрема, рішення у справах: «Баятян проти Вірменії» (Bayatyan v. Armenia) від 27 жовтня 2009 року, заява № 23459/03, пункт 110; «Канатли проти Туреччини» (Kanatli v. Turkiye) від 12 березня 2024 року, заява № 18382/15, пункт 42 та ін.) [13]. Виклики сучасності потребують переосмислення ролі держави у регулюванні суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією релігійних прав громадян. В умовах правового режиму воєнного стану таке переосмислення має, на нашу думку, передбачати досягнення двох основних цілей: по-перше, збереження рівня додержання демократичних стандартів, одним із яких є свобода віросповідання, і, по-друге,

забезпечення необхідного рівня національної і воєнної безпеки.

Висновки. Законодавство, яке регулює діяльність релігійних організацій, має численні вади і прогалини, що не відповідає вагомості ризиків для національної безпеки, які виникають у зв'язку з реалізацією релігійних права і свобод громадян. Адміністративно-правовий статус релігійних організацій потребує нині свого переосмислення і врахування в ньому наступних тенденцій: а) необхідності захисту прав та інтересів дитини, батьки якої сповідують віроучення, додержання постулатів якого може спричинити шкоду дитячому здоров'ю або психічному розвитку; б) встановлення зворотного зв'язку між квотами у призначенні військових капеланів та ефективності забезпечення релігійних прав військовослужбовців, що потребує проведеного незалежною соціологічною організацією опитування самих військовослужбовців; в) посилення ролі адміністративно-правових засобів у забезпеченні додержання Українською Православною Церквою (в єдності з Московським патріархатом) вимог національного законодавства, зокрема, припинення практики нереагування на порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини (ст. 92 Кодексу України про адміністративні правопорушення); г) викладення Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» у новій редакції, яка б враховувала сучасні особливості проходження військової служби, у тому числі ліквідацію інституту строкової військової служби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Parsons T. The pattern of religious organization in the United States. *Daedalus*. 1958. № 87(3). С. 65–85.
2. Радченко А.Ю. Правовий статус релігійних об'єднань як інституту громадянського суспільства: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с.
3. Новіков В.В. Правовий статус релігійних організацій в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 28–31.
4. Чернописька В. Адміністративно-правовий статус релігійних організацій в Україні: структура та особливості його елементів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2021. № 68. С. 203–209.
5. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12/ed19910423#Text> (дата звернення 14.07.2024).
6. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 14.07.2024).
7. Постанова Шевченківського районного суду м. Чернівці у справі № 727/9501/13-п від 29 жовтня 2013 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/34431358> (дата звернення 14.07.2024).
8. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення 14.07.2024).
9. Про Службу військового капеланства: Закон України від 30 листопада 2021 року № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text> (дата звернення 14.07.2024).
10. Звіт про забезпеченість молитовними приміщеннями. Станом на 1 січня 2024 року. URL: <https://dess.gov.ua/religion/> (дата звернення 14.07.2024).
11. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12 грудня 1991 року № 1975-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> (дата звернення 14.07.2024).
12. Smith S.D. What does religion have to do with freedom of conscience. *University of Colorado Law Review*. 2005. № 76. Р. 911–940.
13. Постанова Верховного Суду від 2 травня 2024 року у справі № 344/12021/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118893514> (дата звернення 14.07.2024).